

Če bi hoteli karseda na hitro in približno opisati današnji položaj literarne teorije pri nas, bi se lahko zatekli k paradoksalni ugotovitvi, da je ta stroka razvita in obenem nerazvita. Dokaj razvita je v vsebinskem oziru, se pravi glede na pojmovne kategorije, ki jih je izdelala ali privzela in prilagodila svojim potrebam, ter glede na širino, poglobljenost in doseg, pa tudi raznolikost svojih problemov, stališč in rešitev, vsaj na nekaterih izbranih področjih. V precejšnji meri nerazvita pa je po svojih zunanjih razsežnostih, to je po številu ljudi, ki se kolikor toliko redno ukvarjajo z njo, po obsegu produkcije, morda tudi glede na spreminjajoče se odmeve, ki jih zbujajo onkraj meja svojega domicilnega območja — literarne vede. Njen položaj se je v času njenega dosedanjega razvoja sicer res izboljšal. Medtem ko je literarno vedo pred nekaj desetletji še popolnoma obvladoval zgodovinski vidik in so bili v tedanje prevladujoče literarnozgodovinske koncepcije vključeni kvečjemu posamezni literarnoteoretični odlomki kot dopolnilo, ki se marsikomu niti ni zdelo povsem nujno, je danes tudi najbolj prepričanim zagovornikom literarne zgodovine jasno, da dejansko je in mora biti prežeta s teoretično problematiko, če hoče uspešno opravljati svoje naloge. Pogledi pa se včasih še razhajajo ob različnih poudarkih, ob različnih odtenkih mnenj o tem, ali naj bo literarna teorija predvsem nujno dopolnilo kompleksni literarni vedi, ki je kot celota usmerjena h konkretnim besedilom, torej navsezadnje le pretežno zgodovinsko, ali pa ima teorija tudi sama svojo neodvisno vrednost za doajmanje in spoznavanje literature in lahko samostojno obravnava vprašanja, relevantna za njeno mesto v svetu. V takšnih okoliščinah zbujajo izid knjige, ki az-

pravlja o literarni teoriji kot celoti, še več pozornosti, ne glede na to, da jo zasluži že zato, ker je ena redkih samostojnih knjižnih objav s tega strokovnega področja.

Kakšna sta lahko v okviru literarne vede vloga in pomen takšnega dela? Privrženci „aplikativne“ literarne teorije, ki vidijo njeno glavno nalogo v tem, da izdeluje pojmovni aparat in ga po najkrajši možni poti daje na razpolago literarnozgodovinski, interpretacijski, kritični ali pedagoško-didaktični rabi, bi utegnili nemara trditi, da je sistematika sama na sebi suha in abstraktna, ker ne pove ničesar o posameznih umetninah, morda celo konservativna, ker pač predvsem zbira, ureja in normira že doseženo in spoznano, a ne spodbuja k iskanju novega. Toda že bežen pogled po podobnih publikacijah iz zadnjih desetletij drugje po svetu pokaže, da so takšna dela, razen če se vnaprej ne omejijo samo na šolsko rabo, v načelu zmožna opravljati oboje: da so primeren uvod v resen študij in obenem temeljna dela svoje stroke, ki sicer ponavadi ne zastavljajo vsakega glavnega problema čisto na novo, vendar povzemajo in urejajo že prevladujoče teoretično-metodološke težnje, jih sistematično dopolnjujejo in velikokrat uveljavljajo tudi čisto nove. Najbolj znana primera te vrste sta *Theory of Literature* R. Welleka in A. Warrena ter *Das sprachliche Kunstwerk* W. Kayserja — deli, ki sta bistveno vplivali na usmeritev evropske in ameriške literarne vede v povojnem času.

Zdi se, da v naših razmerah ni mogoče pričakovati objave kakega podobno obsežnega, zahtevnega in ambicioznega izvirnega dela. Tega ne dopuščajo omejene zunanje okoliščine, zaradi katerih je pri nas na tem področju navadno treba zadovoljiti več različnih potreb naenkrat. Dejstvo je, da je večina sicer maloštevilnih slovenskih pregledov literarne teorije pisanih vsaj z mislijo na to, da bi bili poleg druge-

ga uporabni še kot srednješolski priročnik, če že ne upoštevajo vseh zahtev, ki veljajo za učbenike.

Ta okoliščina opredeljuje tudi marsikatero potezo Kosovega *Očrta literarne teorije*: sorazmerno skromni obseg, prizadevanje za dostopno in razumljivo obravnavo zamotane problematike, bibliografijo, ki je omejena samo na izvirna slovenska in v slovenščino prevedena dela in jo za silo dopolnjujejo najpotrebnejša opozorila na tujo strokovno literaturo v opombah pod črto. Preprosti in nepretenciozni videz bi lahko koga zapeljal v zmoten sklep, da gre res predvsem za srednješolski priročnik. Zato je treba opozoriti, da prinaša Kosov *Očrt* zanimive in pomembne teoretične novosti. Njihovega pomena za slovensko literarno vedo tukaj ni mogoče podrobneje pretresti, že zato ne, ker stroka v celoti še ni bila deležna takšne podrobne analize. Zadovoljiti se moramo s pregledom glavnih problemskih sklopov te publikacije, v kateri so avtorjeva, večidel že prej izdelana in delno tudi že na drugih mestih podrobneje razložena stališča zbrana in povezana v celoto.

Prva in najznačilnejša novost je opredelitev in sistematika predmeta. Avtor omejuje literarno teorijo na dokaj ozko območje temeljnih vprašanj. Mednje ne sodijo niti metodologija literarne vede niti sociološki, psihološki oziroma psihoanalitični, lingvistični, semiološki, informacijsko-teoretični pogledi na literaturo, ki jih prišteva k območjem njihovih matičnih strok ali jim s stališča literarne vede priznava kvečjemu status pomožnih disciplin. V literarno teorijo pa sodijo: teoretično razpravljanje o bistvu literarne umetnosti ali literarna fenomenologija; teorija o obstoju ali načinu eksistence literarnega dela, se pravi literarna ontologija; teoretični nauk o sestavi literarnih del ali literarna morfologija; teorija vrednot in vrednotenja v literaturi ali literarna aksiologija. Takšna

razporeditev glavnih območij je očitno izvirna, dasi so bili posamezni sklopi znani in obravnavani že prej v evropski in slovenski literarni vedi. Vendar se je avtor tudi pri njihovi podrobnejši vsebinski opredelitvi marsikje odmaknil od dosedanjih obravnav.

Termin fenomenologija literature je v *Očrtu* uporabljen nekoliko drugače, kot smo bili vajeni doslej, ko je bil namreč v glavnem variantna oznaka za fenomenološko smer literarne vede, izhajajočo predvsem od Ingardna. Kos pa navezuje njegov pomen na starejšo filozofsko rabo in ga opredeljuje kot raziskovanje bistva literature, to je literarno-umetniške strukture, v kateri so združene estetske, spoznavne in etične sestavine. Različna notranja razporeditev oziroma medsebojno razmerje teh sestavin omogoča razvrščanje literarnih del v različne tipe; glede na to je v *Očrtu* razvit svojevrsten sistem literarne tipologije, ki ga sestavljajo kategorije verizem, hermetizem in klasika.

V poglavju o literarni ontologiji se avtor polemično spopada z modeli ontološkega ustroja literarnega dela, ki so jih postavili Ingarden, Sartre in Souriau, ter z njihovimi temelji v strukturalni lingvistiki oziroma v njenih pogledih na jezikovni znak. Namesto tega vzpostavlja svoj dvoplastni model, sestavljen iz fenomenalne in kvazifenomenalne (psihofizične in psihofiziološke) strani in utemeljen v filozofskem materializmu; v drugi, časovni razsežnosti pa ločuje prvotno in drugotno eksistenco literarnega dela, ki ju veže na ustvarjalni proces pri avtorju in na literarno-umetniški doživljaj pri bralcu.

Tudi vsebinska opredelitev in sistematika literarne morfologije sodita med vidne novosti *Očrta*. Terminu, ki je bil znan predvsem kot oznaka za eno manj razširjenih teoretičnih usmeritev v nemški literarni vedi sredi stoletja, opirajočo se na Goethejeve filozofsko-znanstvene poglede, je

dal Kos drugačen, širši pomen. Morfologija po njegovem zajema vse, kar je v sestavi literarnega dela specifično, če ga primerjamo z neliterarnimi besedili in z drugimi umetnostnimi tvorbami. Vanjo sodijo tematologija (vprašanja o snovi, motivu, temi, ideji), poetika (razmerje formavsebine, vprašanja notranje in zunanje forme ter njunih sestavin, opredelitev literarnih vrst), teorija stila, verza in literarnih zvrsti. Osrednjega pomena v tem poglavju je notranja forma: termin, znan sicer iz nekaterih območij postpozitivistične literarne teorije v prvi polovici stoletja, je tukaj očiščen idealističnih primesi in opredeljen kot kategorija bistvenega pomena za konstituiranje in razločevanje literarnih vrst in zvrsti.

V poglavju o aksiologiji dopolnjuje avtor svojo začetno odločitev, da kritika ni del literarne vede, s sklepom, da v literarno teorijo vsekakor sodi teorija vrednot in vrednotenja, ki je za razliko od kritike strogo sistematična in načelno pojmovna. Literarna aksiologija je opredeljena s temeljnimi postavkami splošnega filozofskega nauka o vrednotah, vsebinsko pa je usklajena z literarno fenomenologijo, ontologijo in morfologijo. Analogno s temeljnimi sestavinami literature torej obstajajo estetske, spoznavne in etične vrednote, ki so glede na razmerje do bralcev relativne; absolutna vrednost literature pa je povezana z literarno-umetniško strukturo, v kateri so temeljne sestavine literature združene in ki jo fenomenologija opredeljuje kot bistvo literarnega dela.

Poleg tega, da je literatura predmet literarne teorije, je mogoče reči, da je obenem tudi njeno izhodišče in njen cilj. Izhodišče zato, ker avtor sprejema obči pojem literature, kakor se je oblikoval v evropskem duhovno- in umetnostnozgodovinskem razvoju od konca 18. stoletja dalje in ki ga je literarna veda odslej prenašala tudi na besednoumetniško ustvarjanje prejšnjih dob; cilj pa zato, ker si literarna teorija prizadeva vse-

stransko in nadrobno opredeliti vsebino tega pojma glede na bistvo, način eksistence, sestavo in vrednost literature.

Primerjava z drugačnimi konceptijami pokaže, da je Kosov pojem literature vsebinsko deloma širok, deloma pa dokaj zožen. Literatura je zanj očitno množica tekstov, ki ustrezajo prej navedenim opredelitvam bistva literature, ali drugače rečeno, literatura so literarna dela. Iz območja tako opredeljenega pojma in z njim povezanega teoretičnega razpravljanja so na eni strani izključena vsa vprašanja, ki zadevajo avtorja in genezo ali produkcijo literarnih del. To postavlja *Očrt* v širše območje tistih literarnoznanstvenih smeri in šol, ki so v tem stoletju zdaj manj zdaj bolj dosledno opuščale obravnavanje avtorja, procesa geneze in sploh t. i. literarnega življenja in posvečale vso pozornost predvsem samemu delu. Zdi se, da je *Očrt* po tem in po nekaterih drugih potezah še najbližji fenomenološkimi in strukturalnim pogledom na literaturo. Prav to pa ga oddaljuje od tistih novejših smeri, ki spet pritegujejo v obravnavo razsežnost literarne produkcije pod takšnimi ali drugačnimi predznaki, največkrat sociološkimi ali ideološko-kritičnimi. Glede na to bi torej lahko pričakovali, da bodo iz območja literarne teorije izključena tudi vprašanja o bralcu in procesu recepcije. Vendar položaj tukaj ni povsem analogen. Brez vrednostne problematike namreč po Kosovem prepričanju ni mogoče spoznati besedne umetnosti v vseh njenih razsežnostih. Toda vrednote so že po definiciji subjektivno-objektivne, v čemer je implicirana povezava s subjektom vrednotenja — bralcem. V tem poglavju je torej najbolj očitno, kako literarnoteoretična obravnava nujno prehaja v drugačno, zlasti literarnozgodovinsko. Oporišča za tak prehod pa so nakazana, dasi ne podrobneje izdelana, že v razpravljanju o načinu eksistence literarnega dela.

Glavne ontološke opredelitve s kategorijama fenomenalnosti in kvazifemenalnosti, še bolj pa z ločevanjem prvotne in drugotne eksistence literarnega dela nujno implicirajo tako avtorja kakor bralca. S tem je zagotovljeno tudi izhodišče za ponovno priznavanje utemeljenosti ali celo za načelno rehabilitacijo literarne zgodovine, ki ji teoretične smeri in šole v 20. stoletju večinoma prisojajo stransko vlogo in ki jo je morda najdosledneje degradirala ravno ontologija literature v okviru fenomenološko usmerjene literarne vede.

Očrt se postavlja na stališče literature kot samostojnega, od drugih različnega predmetnega območja, in s tem na stališče literarne teorije in sploh literarne vede kot samostojne discipline, v bistvenih vprašanjih neodvisne od drugih. Od tod tudi prej omenjeno razmejevanje nasproti sosednim strokam. Gre torej za obrambo pred vsebinskimi in metodološkimi vplivi, ki bi utegnili ogroziti samostojnost literature in jo priključiti drugim predmetnim območjem. Z metodološkega vidika je literarna veda v *Očrtu* opredeljena kot znanstveno-filozofska disciplina, ki je razpeta med konkretni, tj. znanstveno empirični, in abstraktni, tj. filozofsko teoretični pol. Literarna teorija se seveda nagiba čisto k drugemu polu. O tem priča tako nivo, na katerem zastavlja svojo problematiko, kakor tudi način, kako jo obravnava. Vse to kaže, da je Kosova literarna teorija po vsebini in načinu razmišljanja še najbližja območju estetike oziroma umetnostne filozofije, seveda ne da bi se pri tem v celoti ali v podrobnostih izključno opirala na kak določen filozofski nauk. Metodološko pa je nedvomno pod vplivom logike in obče znanstvene metodologije. Njeni značilni postopki so namreč vsebinske analize običajnih pojmov, njihovo opredeljevanje po bistvenih značilnostih, ugotavljanje medsebojnih sorodnosti in razlik, izpeljevanje povezav in razmejevanje nasprotij; v glavnem gre torej za

dokaj strogo formalno pojmovno mišljenje, katerega dognanja se potem prenašajo na empirična predmetna območja. Dosledna izpeljava takšnih postopkov, ki bi jih lahko označili za kritično racionalne, je karakteristična tako za *Očrt* kakor že za avtorjeve prejšnje teoretične spise.

Temeljna opredelitev za samostojno literarno teorijo oziroma vedo in metoda razpravljanja na nivoju običajnih pojmov sta povezani še z eno značilnostjo. *Očrt* se, kot rečeno, distancira od idejno-metodoloških vplivov, ki so prihajali v literarno vedo iz sosednih strok ali prek njih in sooblikovali vrsto njenih novejših smeri in šol. V *Očrtu* opredeljeni pojem literature in z njim povezana koncepcija literarne teorije želita v nekem smislu ustrezati vsemu, kar se je izdiferenciralo v dosedanjem razvoju literature in literarne vede — bolje rečeno vsemu skupnemu, ker avtor obenem zavrača vse, kar v tem razvoju spoznava za enostransko, zlasti težnje k upoštevanju samo ene izmed temeljnih sestavin literature, ki jih označuje z izrazi esteticizem, gnoseologizem in moralizem. Na tako opredeljenem predmetnem območju, ki zajema skorajda celoten razpon evropske literarne zgodovine, poteka teoretična obravnava, ki pri temeljnih problemih pušča ob strani vsakokratne zgodovinske spremembe posameznih gibanj, smeri in dob. Je torej v glavnem sinhrona, pri tem pa vendar ni docela ahistorična. Tudi tako široko opredeljeni pojem literature je namreč zgodovinsko določen: na eni strani ga zamejuje arhaična poezija, v kateri so poleg literarnih združene še druge sestavine, na drugi strani avantgardni eksperimenti, ki opuščajo nekatere temeljne elemente literature. Poleg tega posega zgodovinskost v literarno teorijo tudi s tem, da se le-ta zaveda historiatu svojih problemov in rešitev ter svoje pojmovne aparature.

Takšna opredelitev temeljnega pojma oziroma predmetnega območja obenem pomeni, da se literarna teorija, predstavljena v *Očrtu*, izrazito razhaja s tistimi literarnoteoretičnimi smermi, ki se utemeljujejo na podrobnejših in zato tudi ožjih opredelitvah literature, kakor so se razvile bodisi v območju modernih literarnih smeri in gibanj oziroma v njihovih načelnih programskih izjavah in spremljajoči kritični praksi, bodisi v območju nekaterih radikalnih novejših idejno-teoretičnih, tj. filozofskih, ideoloških in znanstvenih orientacij. Če povežemo to potezo s prej navedenimi opredelitvami in še zlasti z razmejevanjem od vplivov sosednih strok, je spričo vsega tega mogoče ugotoviti, da je sistem *Očrta* docela notranje usklajen, vendar dosega teoretično koherentnost s pomočjo nekaterih omejitev. To ga pripenja v splošni okvir stroke kot fundamentalne, toda akademske discipline, odmika pa ga od zahtev in potreb aktualnega literarno-kulturnega dogajanja ter oži možnost komunikacije med tem tipom literarne teorije in kritiko ter publicistiko, angažirano v aktualnem dogajanju. Ne bi bilo čudno, če bi ravno ta značilnost *Očrta* zbujala ugovore pri privržencih drugačnih orientacij.

Naposled je treba izreči še pomislek, ki se navezuje na prej omenjeno namero, naj bi *Očrt* zadovoljeval različne potrebe. Avtor se je lotil ne lahke naloge, da prikaže temeljno strokovno problematiko, ki je sama po sebi dokaj zahtevna in v katero je vnesel veliko novega, na tak način, da bi to ustrezalo stvari sami in hkrati ne presegalo zmožnosti dojetja pri študentu začetniku ali celo pri srednješolcu. Kdor se spozna na to, bo najbrž lahko presodil, ali *Očrt* zadovoljuje drugo zahtevo. Za prvo pa se zdi, da je vsaj ponekod oškodovana na račun druge. Bralcu, ki je vsaj kolikor toliko razgledan po stroki, se zdijo nekatere izpeljave prehitre in preveč poenostavljene, kar ga utegne

zapeljati v napačno presojo o njihovi pravi vsebini in o specifični teži ponujenih stališč in rešitev. Možno je takšnega nesporazuma ne bi smeli prezreti, zlasti ker se zdi, da bi utegnili celo širša strokovna (se pravi, ne ravno na literarno teorijo specializirana) publika spoznavati Kosova literarnoteoretična stališča in poglede predvsem iz *Očrta* in ne tudi iz predhodnih razprav in monografij, na katere se *Očrt* opira in jih povzema, marsikdaj v zelo skrajšani obliki. Žal je avtor kar preveč zadržan, kadar bi se moral sklicevati na svoje prejšnje obravnave in dognanja. Navedkom v bibliografiji bi bilo treba dodati med tekstom ali pod črto še več opozoril, ne le na avtorjeve knjižne izdaje, ampak vsaj še na teoretične razprave, objavljene v zadnjih desetih, petnajstih letih v periodiki (predvsem v *Sodobnosti*, *Primerjalni književnosti*, *Slavistični reviji*). Morda ne bi bilo odveč še nekaj dodatnih bibliografskih napotkov k metodologiji slovenske literarne vede, ki je sicer namenoma izločena iz osrednjega območja literarne teorije. Tako dopolnjen bi *Očrt* nedvomno bolje izpolnjeval eno svojih osnovnih nalog: da nas seznanja s kompleksno zamisljivo stroke, ki gotovo sodi med teoretično najbolj koherentne pri nas, in da omogoči temeljitejše in plodnejše kritično sočkanje z njo.

Darko Dolinar

Denis Poniž
NUMERIČNE ESTETIKE IN
SLOVENSKA LITERARNA
ZNANOST

Obzorja, Maribor 1982
(Znamenja 67)

Osnovno razmerje, ki ga zarisuje Poniževa razprava, je razcep med tradicionalno in moderno literarno znanostjo (ta pa je bistveno povezan tudi z razcepom med tradicionalno in moderno literaturo). Avtorjeva